

מחזה אחד ועלושה מחברים

צחו הכחולה ובמכסיו האפורים, וסיפר כשחיוך קל מרחף על פניו יפיהתואר שלחיהן מכוסות פאות מגודלות: כש באו אליו בן-חיים וגורא היתה הכוונה המשותפת שהוא יבצע שכלולים במחזה, אך זורקתי את זה מידי כדבר חסר כל ערך ספרותי. לבסוף הודה פן, שישב על המחזה עם בן-חיים וגורא. בן-חיים סיפר לו על העלילה והנפשות, אבל בלי כל קשר עם חבלנים.

המשיך פן: "הסברתי להם כיצד צריכה להתנייע כל דמות במחזה, מה היא צריכה לומר ולעשות". על גיורא הוטל התפקיד להמחיש בכתיבה את הוראותיו של פן. נזכר פן: "אמרתי להם מיד שיסחררו אותי מהתפקיד, שלא יצא מזה כלום". גיורא חדל לכבד אל פן.

לאחר ששיכנע ע"י בן-חיים כתב פן מחזה בשם כולם כאחד בו מופיעות אותן שמונה הדמויות שהתנועעו תחילה בחבלנים. הסביר פן את הפירוש השמי, כולם כאחד, למחזה החדש: כל אחת משמונה הדמויות מסוגלת לבצע את אותו מעשה הגבורה שביצע גדעון, גיבור המחזה הנכה שפוצץ את עצמו בבצקו חבלה בגשר אויב. ההבדל האלכסנדר פני בין שני הגדעונים: גיבורו של גיורא בכיני קצה, מבכה את גורל היהודים, את תקופת הסתר והגלות. אצל פן ממעט גדעון לדבר, הופך דמות גיבור קומוניסטי של הצבא האדום.

כיצד נראית מכותן ירייה?

גילוי נוסף שצויין ע"י התובע, עורך-הדין דיקן, העמיד את בן-חיים במבוכה: כבואו בן-חיים ופן לקריאה שלישית בפני ועדת הרפרטואר של הבימה, לא שכח בן-חיים להזמין את גיורא להיות נוכח בקריאה למרות התנגדות פן. ציין דיקן: "זהו מעין הודאה ישירה בזכותו של גיורא למחזה. התערב איזון: שום דבר. בן-חיים היה במצב מסובך. מצד אחד לא יכול היה להכחיש שגיורא עבד על המחזה, הוא רצה לגרום לו סיפוק, לא לדחוק את רגליו.

סגן-אלוף זאב צירינאבסקי גבה-הקומה ונמוך-הקול, ראש ענף הסברה והשכלה במס"ל/אכא חתיק ההגנה, אליו באו פן ובן-חיים לשאוב חומר על גבורה מתקופת המחזרת, הסעיר את התובעים בהודיעו: שמעתי את שתי הקריאות (חבלנים וכולם כאחד) וכולם כאחד נשמע לי מחזה חדש לגמרי.

שאל דיקן את סגן אלוף צירינאבסקי: כיצד נראית מכותן ירייה המכונה שוורצלאוזה? צירינאבסקי סרב לענות, טען שאין זה מעניינו. דיקן הסביר שביקש להוכיח לא בלבד שנעשתה העתקה על-ידי פן ובן-חיים, אלא שההעתקה שנעשתה, נעשתה בחוסר הבנה. גיורא הוביק במחזהו שם חיכה לשוורצלאוזה. השם: גמל סיכחו של גיורא: בגלל היותה הפך הגמור. מכותן ירייה שוורצלאוזה היא בעלת מבנה נמוך, לידה שוכב המכונאי. גילה דיקן בלעג: בהתקף של בן-חיים ופן הוסבר באותיות זעירות: שוורצלאוזה דומה בצורתה החיצונית לגמל. התערב גיורא: היא דומה לגמל כשם שפן ובן-חיים דומים למחברי מחזות.

החלפת רעיון קדושת ישראל

בהתקרב ישיבת הסיכום אל קצה, שמר השופט מלחי על שלחתו, לא שימש דוגמה משפיעה על גיורא שחלש פי סות נייר וצבט את ידיו בעצבנות. אלכסנדר פן הבלתי מגולח חיך אל בן-חיים שישב לצדו, לגלג על הצהרות דיקן, שהשמיע את עובדותיו בכל כוחו, בטון היוצא מן הלב:

"הגשנו שמונה עמודים של שני המחזות, בית-המשפט יוכל לראות שאין אלה אלא מחזה אחד, בצירוף הקלוקלים הקומוניסטיים של אלכסנדר פן — הכנסת רעיון זר, החלפת רעיון קדושת ישראל בקדושה אחרת, שהוא כשלעצמו חרפה".

הבטיח דיקן לשופט: "אמנם יהושע ברטנוב הוא אדם שמרני ורחוק מרעיונות קומוניסטיים אך איש לא יאמר שהוא קרוב למשוא-פנים".

השופט מלחי עורר נחושים בקרב שני הצדדים בפנותו אל דיקן בקולו המתון: "מה תהיה תשובתך להנחה שהגאד שמים האמינו בתוכם לב שהם אינם עובדים על שום עבירה ואינם פוגעים בשום זכות?" שני הצדדים מצאו בשאלה הזוהירה רמז דק, אך ברור למדי, לדעתו החוקית והמתגבשת של השופט מלחי.

בנעול השופט את ישיבת הסיכום, לא גילתה הבעת פניו את פסק הדין המתקרב, ושני הצדדים התפורו כשעל פני כל אחד מהם הבעת נצחון ודאי.

השבוע התכנסו אותם הצדדים, לאותו אולם הסיקו מיד ששמעויותו של הרמז, אותו השמיע השופט בישיבת הסיכום, נתממשה.

קרא השופט מלחי את פסק-הדין, בו התחלקו התובע והנתבעים (כמעט שחה בשחה) בנצחון, גם בכשלון: הגאד שמים זוכו מאשמה פלילית... אך, חוברות "כולם כאחד" (שהוחרמו בזמנו ע"י בית המשפט) תשארנה מוחרמות, מאחר שהפצתן כרוכה בנגיעה בחוס הקופירייט. זכות התובע (בה הבטיח גיורא להשתמש): תביעת פן ובן-חיים לתשלום פיצויים על עבירה אורחית. התובעות יועלו באש בהשמה החד-שנתית של ארכיון בית המשפט. אולם: העובדה שבמצעם הספרותי של זוג הנאשמים לא בלטה כחנה לעבור עבירה פלילית, מוכה אותם מהאשמה הפלילית עליה היתה מבוססת התביעה המשפטית.

בקבוע עד תביעה רביעית, עורך הוצאת דביר, המשורר ירוחם (ענבר) לוריא, שהסימונים שבלטו על כתב-היד של מ. גיורא, (מאחריו נרשם גם שיר) שהובא כמוצג לבית המשפט, הם בכתב ידו של אלכסנדר פן, הודה פן בהצהרת לוריא. אך סניגורו, אפרים איון נמוך הקומה, התרומם, קבע: אין זה מוכיח ולא כלום. כל מה שזה מוכיח הוא שכתב היד היה שעה קלה בביתו של פן, וחוזר עם היתקונים לגיורא.

לא ידוע, מי גנב מתי?

הוסיף איון: כתב היד שהובא ע"י גיורא הונח לפני השופט איננו כלל חבלנים, כפי שבוצע סופית ע"י גיורא ובן-חיים. אחר יצא ב"לא ידוע מי גנב מתי" אותו הסביר: זוהי הדפסה של המחזה אחר הוצאתו לאור של כולם כאחד. חבלנים במקורו נמצא במקומות בלתי ידועים, העתקיו חולקו בזמנו לאנשים שונים, ביניהם יוסף שפרינצק, נשיא המדינה בפועל, ולשעבר יו"ר ועדת הרפרטואר של הבימה (בתקופת המשבר שלאחר שיבת התיאטרון מאמריקה, 1948).

אחר קבע איון שחתה דעתם של אנשי הבימה "לא מענינת אותנו כי: (א) איננו יודעים מה הקריאות (ב) איננו יודעים מה שמעו. (ג) אין זו עדות קריאה אלא עדות הקראה". עדי הבימה לא יוכלו להשבע שהמוצג המונח על שולחן השופט הוא אותו החבלנים שלקריאתו האוינו. איון המשיך לפני בית-המשפט שאלה יותר מעניינת: האם המסמך חבלנים המונח תחת אפו של השופט הוא מסמך ממנו העתיקו את המסמך כולם כאחד? הסכים השופט מלחי: מה שהתרחש בהבימה איננו קובע לגבי הבעלות על המחזה. המשיך איון, בנגבו את זוגיות משקפיו: כולם כאחד היא יצירה מקורית בסגנונה ובלשונו, נעשתה ע"י בן-חיים ופן. אחר ניתח איון את חוק הקופירייט: החוק מגן על צורת הדברים וסדר המלים, לא על הרעיון. שלושה אנשים יכולים לכתוב על נושא איון משותף; במידה שצורת כתיבתם וסגנונם יהיו שונים — תוכן יצירתם כעצמאית. הקושי

"לא" מוחלט בפעם השלישית

בהתאם קבוצת יושבי "כסית" בבית-המשפט השלום בתל-אביב, הושמע סיכום התהליך ה"משפטי הממושך והמתקן של הגניבה הספרותית הראשונה בארץ בה נפגשו מ. גיורא, צבי בן-חיים ואלכסנדר פן.

עורך-הדין המגושם והמלומד פליטאל דייקן, 65, מרצה למשפטים באוניברסיטה העברית, נציגו של המשורר התובע מ. (משה אלמלך) גיורא, סיכם את סיפורו של גיורא לפני

צבי בן-חיים ואלכסנדר פן

שיער מגודל וזקן לחיים

שופט השלום הראשי והמשפם, אליעזר מלחי, בעל הדבור השוטף והמדוד:

כאשר בשנת 1949 כתב גיורא מחזה בשם חבלנים הושפע מזכרונות הגבורה של מלחמת השחרור, בה היה הוא סגן מפקד מחלקה בחזית המרכז, אחר שסיים את תפקידו כמפקד קטע בהגנה ואחראי על שדה התעופה בצפון תל-אביב. כסיני מו את כתיבת המחזה, פגש את צבי בן-חיים, שחקן הבימה, סיפר לו על המחזה. בן-חיים התלהב לרעיון, ביקש מגיורא את המחזה, הבטיח להעלותו על קרשי הבימה ולביים אותו. סיפר גיורא: האמנתי לו ונתתי לו את המחזה. אך אחר שהוא נדחה על-ידי ועדת הרפרטואר של התיאטרון, נוכחתי לדעת שהוא לא היה מוסמך לדבר בשם הבימה — שם לא הכירו בו מעולם כבמאי.

אולם זו רק היתה ההתחלה. המשיך גיורא: בסוף 1950 בא אליו בן-חיים שוב, הבטיח שנית: הפעם יש לי סיכוי יים, קבלתי הבטחה מפורשת שהמחזה יוצג. גיורא אסף את שכבת צעירי הבימה, קרא את המחזה בפניהם. נזכר גיורא: הצעירים אמרו לי שאינם רוצים לעבוד עם בן-חיים, כי אינם מעריכים אותו כבמאי. בינתיים נקבע תאריך לקריאה שניה של המחזה בפני ועדת הרפרטואר.

שבוע לפני הקריאה הציע בן-חיים לגיורא התייעצות עם סופרים שונים, כי לדבריו תקבע הקריאה את הקריירה שלו כבמאי. בחירתו (של בן-חיים): המשורר הקומוניסטי אלכסנדר פן. העיר גיורא: "לא רציתי לדבר עם פן כי אינני מחשיב אותו". אך לדבריו שוכנע על-ידי בן-חיים שהבטיח לו שפן מוכשר לשפר את המחזה ולהשפיע על הבימה להציגו. אולם גיורא הציג תנאי: התיקונים יופיעו אך ורק בהסכמתו, הוא עצמו ינסח את המחזה סופית, שמו יופיע כמחבר יחיד.

זהות של מאה אחוזים

ההתפתחות הכאה היתה הוצאתו לאור של המחזה "כולם כאחד" (העולם הזה 752) שטי כריכתו בלטו השמות אלכסנדר פן וצבי בן-חיים.

סיפר זקן שחקני הבימה וחבר ועדת הרפרטואר של התיאטרון, יהושע ברטנוב, 73, לשופט מלחי שהקשיב לדבריו כשהבעה של כבוד על פניו: גיורא קרא בפניו (של ברטנוב) את חבלנים, קרא אותו בשנית בנוכחותו של ברטנוב לפני ועדת הרפרטואר ובשלישית קרא פן את אותו המחזה בתיקוניו. סיכם ברטנוב בבטחון: לוועדת הרפרטואר היה ברור שהם שומעים את אותו המחזה בתיקוניו של פן. התיקונים לא עלו יפה והמחזה לא התקבל.

ד"ר מסס (ראובני שר היהודים) ברז, דרמטורג הבימה, ציין שמע חמש פעמים את המחזה, פעמים מפי גיורא ושלוש פעמים בתיאטרון.

שאל עורך-הדין אפרים איון, 45, בוגר הגימנסיה הרצליה ואוניברסיטת לונדון, סניגורם של הנאשמים: באיזו מידה אפשר לראות ככולם כאחד שיודע של חבלנים. השיב ברוד: זהו רק עיבוד ותי לא. הוסיף: המבנה והדיאלוג, הפרוב לימה והפתרון זהים בשניהם, במאה אחוזים.